

Zadaci ratnih slikara pri štabu Vrhovne komande srpske vojske 1914—1918. godine na osnovu vojne dokumentacije i likovnih dela Milana A. Milovanovića

Ema Radulović

kustos Narodnog muzeja u Kruševcu

Vladislav Ristić

viši kustos Narodnog muzeja u Kruševcu

Izlaganje sa znanstvenog skupa — 75.044 Milovanović

Početak druge decenije, vreme koje neposredno prethodi balkanskim ratovima i prvom svetskom ratu, bilo je u srpskom slikarstvu obeleženo istraživanjima problema svetlosti, odnosno izgrađivanjem impresionističkog koncepta slike. Načela impresionizma, bliska francuskim izvorima, u Srbiji su iskazana praktično već 1907. godine kada Nadežda Petrović, Milan Milovanović i Mališa Glišić slikaju *Dereglije na Savi*, *Dušanov most u Skoplju* i *Tašmajdan*. Ipak, putevi srpskog impresionizma, u čije se tokove značajno uključuje i Kosta Milićević, trajace još dugo posle ovog vremena. Razvojni slikarski proces koji je u osnovi imao rasvetljavanje palete i prevođenje slike u dvodimenzionalno platno, doživeće svoju punu zrelost upravo u godinama rata. Valja podsetiti na više puta isticanu činjenicu da su na dva mediteranska ostrva, Krfu i Kapriju, 1916. i 1917. godine nastala najlepša ostvarenja srpskog impresionizma iz kista Koste Milićevića i Milana Milovanovića.¹ Pri tome, Milovanovićevi lirski pejzaži, prepuni mediteranskog svetla i ljubičastih senki, ulaze u red najvećih dostignuća impresionizma koji u Srbiji stiže sa izvesnim zakašnjenjem u odnosu na savremena zbiivanja u evropskoj umetnosti.

Ratne prilike, naročito u 1914. i 1915. godini, pored pejzaža i portreta uslovile su formiranje nove, ratne teme, koja je obuhvatala stvarne isečke iz ratnih događaja i zbog svoje, pre svega dokumentarne namene,

U dokumentu koji nosi naziv Uput za upotrebu ratnih slikara pridodatih štabovima viših jedinica na vojištu, sa potpisom načelnika štaba vojvode Putnika, sadržana su uputstva za rad ratnih slikara. Na osnovu originalne vojne dokumentacije Milana A. Milovanovića u posedu Narodnog muzeja u Kruševcu, moguće je utvrditi ne samo konkretne zadatke koje su slikari dobijali za snimanja bojnih položaja, već i raspored kretanja i tačan datum i vreme slikanja određenih događaja. Likovna dela Milana Milovanovića iz perioda 1914—15, nekolicina sačuvanih ulja i veći broj skica i crteža, izuzev dokumentarnih, poseduju i nesumnjive likovne vrednosti.

Pravu rehabilitaciju Milovanovićevog slikarstva i slikarstva ratnih slikara uopšte, obeležice izložba Udruženja ratnika slikara i vajara 1912—18, održana 1940. u Beogradu.

dopuštala slikarima najmanje umetničke slobode. Na slikanje ratnih tema odnosili su se i konkretni zadaci koje je Vrhovna komanda srpske vojske postavljala pred umetnike sa zvanjem ratnog slikara.

Na zvaničan naziv ratni slikar nailazi se već 21. septembra 1912. godine na Objavi za putovanje br. 86 slikara Petra Ranosovića sa potpisom pukovnika Živojina Mišića, pa zatim na Objavi br. 4190 slikara Dragomira Glišića izdatoj u Štabu Prve armije 27. juna 1913, sa potpisom načelnika generalštaba Petra Bojovića.² Sledeća Objava koja sadrži ovaj naziv, službeno izdata u Štabu Vrhovne komande 23. avgusta 1913. godine, odnosi se na Milana Milovanovića³ (Sl. 1).

Zvanje ratnog slikara, koje je Štab Vrhovne komande srpske vojske ustrojio prvi put u istoriji u balkanskim ratovima, potvrđeno je izdavanjem *Uputa za upotrebu ratnih slikara pridodatih štabovima viših jedinica na vojištu*. Uput je u štampanoj formi izdat 20. avgusta 1914. godine u Valjevu sa potpisom načelnika štaba vojvode Putnika⁴ (Sl. 2). Sadržina njegovih 12 članova pokazuje da je Vrhovna komanda srpske vojske ratnim slikarima poverila veoma značajnu i odgovornu ulogu *Da bi se najvažniji momenti borbe kao i ostalih ratnih događaja sačuvali za Istoriju i u slika-ma...* Prema istom dokumentu, ratni slikari su mogla biti samo lica sa diplomom akademskog slikara. Posebnu važnost imaju članovi 3, 6. i 8, koje u celini navodimo: Čl. 3 *Ratni slikari ne treba da propuste nijedan važniji momenat borbe, koji bi bio od vrednosti za Istoriju. Radi toga potrebno je, da oni sa najživljim interesovanjem — po potrebi i sa ličnim požrtvovanjem prate tok borbe, starajući se, da se što više unesu u suštinu njenu, i da ponesu što jače impresije iz nje.* Čl. 6 *Izrađene skice biće svojina ratnih slikara, pošto će im one služiti kao osnovna građa za izradu slika. Izrađene slike po ovim skicama slikari imaju ponuditi za otkup prvenstveno Ministarstvu Vojnom.* Čl. 8 *Da bi rad ratnih slikara bio što celishodniji i uspešniji, ko-*

¹ L. Trifunović, *Ratni slikari 1912—1918* (katalog izložbe), Beograd 1964, 5.

² N. Šuica, *Katalog umetničke zbirke dela 1912—1918. iz Vojnog muzeja u Beogradu*, Beograd 1982, 3, up. beleške 5 i 6.

³ Narodni muzej Kruševac, inv. br. MAM/L-F-1/1913-30.

⁴ Na Uput je prva skrenula pažnju N. Šuica u predgovoru kataloga izložbe *Ratni slikari 1912—1918*, Beograd 1972, 1. Uput se čuva u Arhivu Vojnoistorijskog instituta u Beogradu, Popisnik 3, kutija 83, fascikla 2, br. 10/59, list 2.

mandanti će se stalno obaveštavati o njihovom radu, dajući im potrebna obaveštenja s vojničkog gledišta, i ukazujući im na važnost pojedinih momenata borbe, koje bi trebalo skicirati i sačuvati za Istoriju. Prema članu 12. Uput su dobijali svi ratni slikari koji su prijem potvrđivali potpisom. Na našem primeru prijem Uputa svojim potpisom potvrđuje ratni slikar II armije Mališa Glišić (Sl. 3).

Prema dosadašnjim istraživanjima u prvom svet-skom ratu učestvovalo je preko četrdeset likovnih umetnika sa zvanjem ratnog slikara, koji su u redove srpske vojske stupali bilo kao vojni obveznici, bilo kao dobrovoljci. Neki od njih poput Nadežde Petrović, Aleksandra Lazarevića ili Branka Jeftića nisu preživeli iscrpljujući rat.⁵ Visoki patriotski moral uslovio je učešće velikog broja umetnika dobrovoljaca, kojima su se pridruživale i kolege iz drugih krajeva buduće Kraljevine SHS, kao Vladimir Becić i Vilko Gecan. U ratnom vihoru 1914. godine našao se i raniji učesnik balkanskih ratova, Kruševljanin Milan A. Milovanović.

Milan Milovanović je odmah stupio u borbene redove i bio raspoređen kao ratni slikar pri Štabu I armije. Njegova originalna vojna dokumentacija koja se nalazi u posedu Narodnog muzeja u Kruševcu pruža dragocene podatke o konkretnim zadacima koje su slikari dobijali za snimanja bojnih položaja. Ponekad je moguće veoma precizno pratiti Milovanovićevo kretanje, od položaja do položaja i utvrditi tačan datum i vreme slikanja određenih događaja. U tom smislu značajna je Objava izdata 15. jula 1915. godine u Valjevu pod br. 8137 koju po zapovesti komandanta I armije potpisuje načelnik štaba (Sl. 4). Milovanoviću se odobrava ... da može umetnički snimiti sve važnije bojne položaje počinjući sa Sokolskom planinom, pa preko Boranje i Gučeva na Cer i ostale važnije položaje kod Šapca. Mole se usputne vlasti da imenovanom ne čine

nikakve smetnje već u slučaju potrebe i pomoć ukažu.⁶ Postavljene zadatke iz Objave Milovanović je revnosno izvršavao, što se vidi po više izveštaja izdanih neposredno na bojištu od strane pretpostavljenih vojnih komandanata (Sl. 5). Na reonu II pešačkog puka II poziva narodne vojske i Ljubovićskog odreda Milovanović se bavio od 15. do 27. jula 1915. radeći umetničke slike na položajima. Od 27. jula do 10. avgusta kretao se u reonu Uzovničkog odreda slikajući na sledećim položajima: Šancu, Mačkovom Kamenu, Čaviću i Košutinij stopi, odakle je upućen na područje Krupanjskog odreda. Tamo je boravio od 10. do 19. avgusta snimajući položaje Crni vrh, Bibaje, Kameni šanac i Zvornik.⁷

Lapidarni službeni izveštaji, osim što pružaju precizne podatke o kretanju ratnog slikara i potvrđuju njegov rad na umetničkom snimanju određenih bojnih položaja, ne svedoče ništa o karakteru ovih snimaka. Od Milovanovićevih umetničkih radova iz 1914—15. godine, nastalih prilikom najžešćih ratnih sukoba protiv udruženih snaga Austro-Ugarske i Nemačke Monarhije što su prethodili povlačenju srpske vojske i albanskoj golgoti, samo se neke slike, poznate jedino po nazivima ili sa fotografija, mogu povezati sa navedenim podacima iz izveštaja. Reč je o evidentiranim ali još uvek nepro-nađenim slikama: *Pali borac na Mačkovom Kamenu*, *Objavnik na Mačkovom Kamenu*, *Straža na položaju u Šancu*, *Austrijski logor na Šancu*.⁸ Na sačuvanoj fotografiji sa jedne izložbe održane posle prvog svetskog rata,⁹ na kojoj se vidi devet Milovanovićevih dela, od kojih je osam lako prepoznatljivo, moguće je pretpostaviti da se manje ulje (drugo sleva u gornjem redu) može poistovetiti sa *Objavnikom na Mačkovom Kamenu* ili *Stražom na položaju u Šancu* (Sl. 6). Ostala malobrojna sačuvana ulja iz 1914. ili 1915. godine, pored dokumentarnog beleženja *Zbega*¹⁰ (Sl. 7) ili *Napuštenih austrijskih kara na Gukošu*,¹¹ bave se ratnom tematikom

143. Fotografija Milovanovićevih izloženih radova

144. Milan Milovanović, *Zbeg*, 1914.

145. Milan Milovanović, *Kompozicija iz rata*, 1914.146. Milan Milovanović, *Kompozicija iz rata*, 1914.147. Milan Milovanović, *Povlačenje srpske vojske preko Albanije*, 1915.

na Milovanoviću bliži način — prikazivanjem ratnih strahota i leševa kroz alegorijske vizije. Te ratne alegorije obavezno sadrže anđeoske figure sa bakljama koje lebde nad telima, odnosno dušama postradalih (Sl. 8). Dva nedavno pronađena ulja,¹² od kojih je jedno po dimenzijama najveća Milovanovićeva kompozicija iz rata¹³ (Sl. 9), svedočanstvo su takvog slikarskog pristupa ratnoj temi.

Iz prvih ratnih godina postoji još Milovanovićevih vojnih dokumenata na osnovu kojih je moguće ustanoviti i *privilegije* koje su ratni slikari imali u cilju izvršavanja svojih zadataka. Radi ilustracije takvih pogodnosti navodimo tekst Objave izdate u Čupriji 4. oktobra 1915, pod br. 1326, koju potpisuje šef vojnih topografa Vrhovne komande i veliki ljubitelj umetnosti, pukovnik Stevan Bošković (Sl. 10):

Objava

za Milana A. Milovanovića profesora, a ratnog slikara Vrhovne komande, koji putuje po vojnišnoj teritoriji radi umetničkog snimanja raznih ratnih epizoda.

Radi toga umoljavaju se sve usputne vojne i civilne vlasti, da mu po potrebi stave na raspoloženje

transportna sredstva za putovanje, a tako isto i pomoć u ljudstvu za rad.

Ima prava na besplatnu vožnju železnicom u II klasi u svima vozovima i na svima prugama.¹⁴

Povlačenje srpske vojske preko Albanije koje je otpočelo krajem novembra 1915. godine, u kome je Milovanović uz brojne ratne slikare i sam učestvovao, ostavilo je traga u njegovom slikarstvu. Uspeo je u toku povlačenja da naslika u ulju jedno manje platno na ovu temu, takođe nedavno otkriveno,¹⁵ koje ne od-slikava sasvim njegove stvarne likovne domete, ali u detaljima, u iskidanim potezima četke i svetlom koloritu, nagoveštava kasniji pristup slici (Sl. 11). Znanjem i iskustvom akademskog majstora u izvesnom broju sačuvanih skica urađenih olovkom na komadima papira malog formata, Milovanović beleži detalje sa namerom da ih kasnije razvije i ugradi u slike prizora iz srpske prošlosti. Ponašao se upravo prema navedenom članu 6 *Uputa za upotrebu ratnih slikara...*, samo što su prizori nedaća srpske vojske ostali zabeleženi kao pretpostavke o slici ili slikama koje na osnovu urađenih skica nikada nije naslikao. Pa i takve kakve su, Milovanovićeve sačuvane skice koje se mogu svrstati u jedinstven ciklus pod nazivom *Albanija 1915*, svedoče o njegovom dvojakom pristupu ratnoj temi — dokumentarnom i alegorijskom. Pored više skica koje prikazuju nošenje ranjenika (signirane sa *detalj Albanija 1915*)¹⁶ (Sl. 12, 13, 14), zatim zbegove sa ranjenicima¹⁷ (Sl. 15) ili srpskog oficira na nosilima¹⁸ (Sl. 16), prisutne su i alegorijske figure *Kolere*¹⁹ i *Epidemija*²⁰ sa kosom u ruci — jasnim simbolom epidemijskih bolesti sa kojima se srpska vojska u povlačenju sukobljavala (Sl. 17, 18). Na ovaj način ratni događaji iz 1914. i 1915. godine, dobrim delom zahvaljujući i Milanu Milovanoviću, sačuvani su za istoriju, čime je, makar i delimično, bio ispunjen jedan od ciljeva srpske Vrhovne komande.

⁵ Up. N. Suica, *Katalog umetničke zbirke...*, 4.

⁶ Narodni muzej Kruševac, inv. br. MAM/L-F-1/1915-31.

⁷ Isto, na poleđini Objave.

⁸ Up. katalog izložbe Milan Milovanović — Kosta Miličević, Beograd 1960, 59—60, slike evidentirane pod br. 28, 30, 70. Sliku *Straha na položaju u Šancu* pominje M. Stevanović u predgovoru ovog kataloga, 3. bilješka 42.

⁹ Originalna fotografija u vlasništvu Narodnog muzeja u Kruševcu.

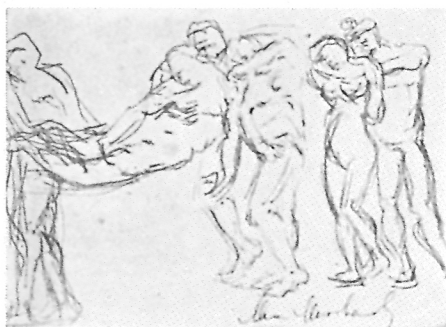
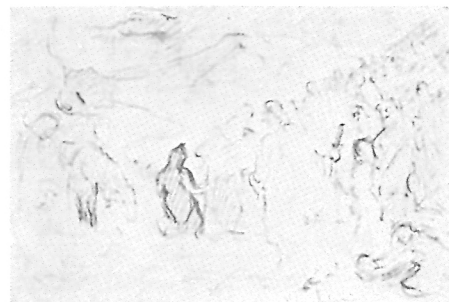
¹⁰ Narodni muzej Kruševac, inv. br. L-110.

¹¹ Narodni muzej Kraljevo, inv. br. 51; up. Vera Ristić, *Milan Milovanović* (katalog retrospektivne izložbe), Beograd 1986, kat. br. 49.

¹² Narodni muzej Kruševac, ul. inv. 2375 i 2380a; up. V. Ristić, *Milan Milovanović*, kat. br. 45, 46.

¹³ Vel. 92 x 98 cm.

¹⁴ Narodni muzej Kruševac, inv. br. MAM/L-F-1/1915-32.

148. Milan Milovanović, *Albanija* 1915. (detalj)149. Milan Milovanović, *Kolera*, 1915.150. Milan Milovanović, *Kroz Albaniju*, 1915.

Znatno narušenog zdravlja kao posledice preležanog tifusa u vojnoj bolnici u Nišu u februaru 1915. i prelaska albanskih planina, Milovanović se obreo u Skadru. U Skadru mu je izdata Objava pod br. 58797 od 21. decembra 1915. kojom mu se odobrava izdavanje pasoša za inostranstvo *pošto je stalno nesposoban*²¹ (Sl. 19). Upućen je na zdravstveni oporavak u Rim gde ga je vojnolekarska komisija Objavom od 20. marta 1916. godine, koju potpisuje vojni izaslanik u Italiji, i zvanično oglasila za stalno nesposobnog²² (Sl. 20). Milovanović ipak ostaje u vojnoj službi i jedno vreme vrši funkciju blagajnika pri vojnofinansijskom odseku u Nici, uprkos čestim rešenjima vojnih komisija o produženju bolovanja²³ (Sl. 21). Godine zdravstvenog oporavka provedene u Rimu, na ostrvu Kapriju i Azurnoj obali (1916—1919) Milovanović iskorištava na najbolji način. Našavši se van linija fronta, napušta slikanje ratne tematike i svoju pažnju usredsređuje na nastavak i razradu slikarskih koncepcija začetih pre početka prvog svetskog rata, okrenutim tretiranju svetla i boje kao opštem problemu evropske umetnosti toga doba. Po srpsko slikarstvo bila je to srećna okolnost, jer upravo u tom razdoblju nastaju remek-dela srpskog impresionizma — *Katedrala u Anakapriju*, *Plava vrata*, *Crvena terasa*, *Terasa slikara Djuzepe*, *Terasa sa stepeništem*, *More u Nici*. Visoke vrednosti tih dela svrstavaju Milovanovića u red najznačajnijih predstavnika

srpske moderne, koji je bitno uticao na promenu pravca razvijanja umetničke prakse u Srbiji.

U poslednjoj ratnoj godini Milovanović je poslao svojih petnaest najboljih radova (po sopstvenom izboru) u Ženevu gde je 22. juna 1918. otvorena izložba nekolicine jugoslovenskih umetnika, koja je, između ostalog, imala za cilj i doprinos ujedinstvenja. Pored Milovanovića izlagači su bili Mirko Rački, Jozo Kljaković, Nikola Bešević, Toma Rosandić, Đorđe Jovanović, Branko Petrović i Petar Poček. Na ženevsku izložbu Milovanović je poslao i tri ratna portreta, međutim, slike mu nikada nisu bile vraćene niti su do danas pronađene.²⁴

Milan A. Milovanović, iz Kruševca, obveznik činovničkog reda, otpušten je iz vojne službe počev od 1. jula 1919, na osnovu rešenja Ministra vojske i mornarice br. 52538, a prema Objavi Beogradske komande mesta izdatoj 17. juna 1919. pod br. 16954²⁵ (Sl. 22). Narušenog zdravlja i razočaran gubitkom slika upućenih na ženevsku izložbu, Milovanović se posle otpusta iz vojske povlači iz javnog života, posvećuje pedagoškom radu i biva gotovo potpuno zaboravljen. Nije učestvovao na prvoj izložbi ratnih slikara priređenoj u zgradi osnovne škole kod Saborne crkve u Beogradu već 1919. godine, organizovanoj pod pokroviteljstvom Vojnog ministarstva. Tada su izlagali Kosta Milićević, Mihailo Milanović, Miloš Golubović, Živorad Nastasijević i Stevan Milosavljević.²⁶ Međutim, pravu rehabilitaciju ratni slikari i Milovanovićevo slikarstvo u celini stekli su velikom izložbom *Udruženja ratnika slikara i vajara 1912—18*, održanom 1940. godine u Umetničkom paviljonu *Cvijeta Zuzorić* u Beogradu.²⁷

151. Milan Milovanović, *Srpski oficir na nosilima*, 1915.

¹⁵ Isto, ul. inv. 2374.

¹⁶ Isto, inv. br. L-49, L-50, L-86, L-95; up. katalog izložbe **Milan Milovanović slike i crteži iz zbirke Narodnog muzeja u Kruševcu**, Čačak 1984, kat. br. 37, 38, 35, 47.

¹⁷ Isto, inv. br. L-71, L-90; up. isto, kat. br. 36, 45.

¹⁸ Isto, inv. br. L-94; up. isto, kat. br. 43.

¹⁹ Isto, inv. br. L-47; up. isto, kat. br. 33.

²⁰ Isto, inv. br. L-53; up. isto, kat. br. 34.

²¹ Isto, inv. br. MAM/L-F-1/1915-33.

²² Isto, inv. br. MAM/L-F-1/1916-35.

²³ Isto, inv. br. MAM/L-F-1/1917-41/1, kao i niz drugih dokumenata: MAM/L-F-1/1917-40 MAM/L-F-1/1917-42, MAM/L-F-1/1917-46 MAM/L-F-1/1918-43/1, MAM/L-F-1/1918-44/, MAM/L-F-1/1918-45/1.

²⁴ D. Tošić — Vl. Ristić, *Jugoslovenska izložba u Ženevi 1918. Slučaj sa slikama Milana Milovanovića*, Istorijski časopis, Beograd (u štampi), sa starijom literaturom i obimnom dokumentacijom.

²⁵ Narodni muzej Kruševac, inv. br. MAM/L-F-1/1919-51.

²⁶ L. Trifunović, *Ratni slikari . . .*, 6; up. tekst Živorada Nastasijevića u istom katalogu na str. 8.

²⁷ *Prva izložba radova Udruženja ratnika slikara i vajara 1912—1918* (katalog izložbe), Beograd 1940.

artistic colony on international visual art manifestations: Mulenium Exhibition in Budapest, 1896; International Exhibition in Copenhagen, 1897; Austro-Hungarian Exhibition in Petersburg, 1899; World Exhibition in Paris, 1900; Exhibition of Croatian Artists in Prague, 1903; as well as high personal recognitions that Vlaho Bukovac was awarded on Venetian Biennales held in 1897, 1901 and 1903, first Secession Exhibition in Vienna, 1898, and Bukovac's one-man exhibition in Vienna, 1903. Besides their artistic value, these presentations meant a certain political recognition of the Croats having steadily pointed by separate exhibitions, to their autonomy within the Habsburg Monarchy and simultaneously involving the situation in Croatia, where a conservative campaign against the artists eventually made Bukovac to leave the country and his artistic colony to disperse.

Katarina Pavlović

ATTEMPTS AT MODERNIZATION OF SERBIAN PAINTING

It is known that for centuries, historical circumstances had influenced Serbian painting making it quite conservative, and that few individual attempts at modernization had no significant results. It was only Nadežda Petrović who really succeeded in the adoption of European achievements. Together with German painters, she created expressionism in Munich. It is vaguely suggested that, as early as 1915, she also committed herself to abstractionism. However, even if this cannot be stated for sure, numerous facts reveal that abstractionism was initiated in Belgrade at the beginning of 1930ies (Bijelić, Petrov). Accordingly, there were artists who might have achieved the European level but obstructions were laid along their way by the general course of the development of our culture, the consequences of which appear to also entail effects on the present state of visual arts.

Jelica Ambruš

VISUAL ART IN OSIJEK, 1900—1940

Visual art in Osijek, 1900—1940, constituted an integral part of the Croatian visual art of that period of time. First period, until 1918, was characterized by the beginning of modernism, developed within the frames of Austro-Hungarian government and was introduced by the generation of our artists educated in Vienna, Prague, Munich and Paris. Second period lasted between two wars, 1918—1940, when the development of modernism was resumed in the newly formed state. Osijek is a town with a rich visual art tradition from the 18th and 19th century. In the 20th century, the visual art activities in the town were intensified and better organized. From 1909 until 1929, the Club of Croatian Writers and Artists, with a Section of Visual Arts, was active in Osijek, from 1920, the Society for Promotion of Science and Arts, with a Section of Visual Arts, and the Society of Visual Artists of Osijek, and from 1933 until 1944 the Mursa Archeological Club, were also active in Osijek. The General Secondary School in Osijek was the first real source of talents in visual arts. Activities of private art schools were also of utmost importance. Exhibitions were more frequently organized, ent-

ailing the appearance of visual art criticism, patronage and collecting. Book get up within fruitful publishing activities should also be mentioned here.

Branka Belan

DIMITRIJE MARKOVIĆ (1853—1919)

Dimitrije Marković was born in 1853, in Rijeka, where he completed six classes at the General Secondary School, then enrolled the College of Forestry and Agriculture in Križevci. He studied painting in Vienna and Florence. From 1879, he worked in Osijek as a teacher of drawing at the Royal General Secondary School.

He lived in Osijek for 30 years, as a well-known figure and recognized painter. In 1910, he moved to Zagreb, where he died in 1919. He left behind a series of portraits of known persons of the time, painted in the spirit of academic realism.

Emma Radulović, Vladislav Ristić

WAR PAINTERS' TASKS AT THE SERBIAN ARMY SUPREME HEADQUARTERS, 1914—1918, ACCORDING TO ARMY DOCUMENTATION AND MILAN A. MILOVANOVIC'S WORKS OF ART

A document entitled Instructions for Use of War Painters Allocated to Supreme Units Headquarters on Battlefields, signed by duke Putnik, chief-of-staff, contains instructions for war painters' activities.

The original army documentation of Milan A. Milovanović, stored kept at the National Museum in Kruševac, allows not only the actual orders to the painters for «screening» of the battlefields but also the movements, and exact date and time of painting particular events to be recalled.

Besides their documentary value, the works of art of Milan A. Milovanović from the 1914—1915 period, i.e. a few oil-paintings and a number of croquis and drawings preserved are, beyond doubt, also of a considerable visual value.

The time of his recovery in Italy and in the south of France (1916—1919), when all his endeavors were focused on the resumption and realization of his painting concepts initiated before World War I, was the actual peak in Milovanović's creativity.

Milovanović's painting as well as the war painters' work in general, were actually rehabilitated by the exhibition of the Society of War Painters and Sculptors 1912—1918, held in Belgrade in 1940.

Stanka Tanja Đurović

THE PAINTER MIHAILO VRBICA

Mihailo Vrbica is the only Montenegrin painter graduated from the Moscow Academy of Art. He was a painter at King Nikola's court. After World War I, he was deprived of the professorship, retired too early and died in 1937, ununderstood and completely forgotten. Current fine arts critique should not pass over in silence this unexplored but above all valuable opus of landscapes, portraits and figurative compositions of this painter.